

ПАМ'ЯТКА ПІЗНЬОГО МЕЗОЛІТУ РАДЕЛИЧІ-2

ВІТАЛІЙ КОНОПЛЯ

Пізньюмезолітичне поселення Раделичі-2, знаходиться в уроч. Андрусикове поле, за 0,5 км на схід від села Раделичі Миколаївського району Львівської області. Вивчалось у 1981, 1983 рр. Раделицькою госпдоговорною експедицією Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України¹, а у 1992 р. — Верхньодністрянською археологічною експедицією Інституту народознавства НАН України². За три польові сезони суцільним розкопом площею 1410 м² повністю досліджено його територію.

Пам'ятку Раделичі-2 відкрив в кінці 60-их років ХХ ст. учитель місцевої школи Іван Турянський. Зібрані ним крем'яні знахідки увійшли до колекційної збірки місцевого краєзнавчого музею.

Поселення Раделичі-2 розташоване в межах північних схилів Гологір східної частини Верхнього Подністров'я. Дністер, що протікає тут в південно-східному напрямку, не утворює класичних меандрів, особливо типових для Подільської височини. Перша надзаплавна тераса ріки, на якій розміщене дане поселення, остаточно сформувалась на початку четвертинного періоду. Кластичний матеріал у вигляді ріняку з карпатських порід залягає у відкладах прадолини Дністра і перекритий піском різної грануляції. Вище від них простежені делювіальні лесоподібні суглинки товщиною до 5-6 м³. Лугова тераса тут у багатьох місцях сягає в ширину до 5-7 і більше кілометрів. Вона покрита травою, а подекуди — чагарниками верболозу. Схили першої надзапальної тераси, що прилягають до неї, зайняті ділянками орного родючого ґрунту і лісами листяних порід.

Особливістю околиць села Раделичі є добре розвинута річкова сітка правобережних допливів Дністра. Так, ділянка лугової тераси між населеними пунктами Рудники-Гірське протяжністю близько 5 км розчленована річками Нежухівкою, Колодницею і Летнівкою з багатьма, впадаючими в них, струмками. У давнину це були досить повноводні ріки, які часто змінювали своє русло, пробиваючи нові напрямки через заплаву до Дністра. Крім того, в долині знаходилося чимало невеликих озер, що утворились на початку голоценового періоду. Частина з них існує і до нині. Безпосередньо в районі пам'ятки Раделичі-2 розміщена невисока грядка, утворена внаслідок трансгресії згаданих вище річок. Прояви ерозійних процесів, які обумовлені виносом продуктів розмиву першої надзапальної тераси і заплави Дністра течією рр. Нежухівки, Колодниці і Летнівки, знайшли свій вияв у вигляді різноманітних за площею та овальних у плані підвищень, основа яких складається з піску і суглинків. Не випадково, що саме ці останці серед долини Дністра стали місцем проживання первісного населення досліджуваної території у післяльодовиковий час. Навіть за великих повеней (остання мала місце у 1998 р.), коли Дністер виходив з берегів і затоплював лугову терасу, більшість підвищень гряди лишалась не зайнята водою. Така, в цілому, геоморфологічна характеристика оточуючої урочище Андрусикове поле території.

Пам'ятка Раделичі-2 займала видовжено-овальний останець розміром 0,25 x 0,4 км і висотою до 1 м, що тягнеться із сходу на захід вздовж шосейної дороги сполученням Рудники-Гірське (рис. 1). Своїм східним краєм, на площі якого виявлені археологічні матеріали, він безпосередньо прилягав до корінного берега р. Нежухівки, а його північна і південна частини межують з напівпересохлими безіменними озерцями, що мали у давнину діаметр біля декількох сот метрів.

Територіально площа останця поділена на дві, приблизно рівні, половини. Одна із них ореться, а інша використовується як сіножать. Власне з орного поля у свій час були зібрані поодинокі вироби з кременю.

Роботами 1981 р. встановлено, що прилегла до сіножати розорана частина підвищення є периферією пам'ятки, а основна її площа задернована і збереглась не пошкодженою. Це, зокрема, підтвердили проведені у 1983, 1992 роках подальші розкопки поселення.

Методика досліджень пам'ятки Раделичі-2 передбачала вертикальне зняття пласта ґрунту товщиною до 0,35 м від рівня денної поверхні. Товщина відокремлених його частин не перевищувала 1 см, які, до того ж, старанно розбирались ножами, що, практично, дало можливість зібрати всі артефакти з розкопаних квадратів.

Стратиграфічними спостереженнями встановлено, що знахідки у вигляді дуже тонкої лінзи знаходились на глибині 0,25-0,30 м від сучасного рівня ґрунту і залягали у шарі суглинку світло-коричневого кольору. Крім виробів з кременю та каменю, тут траплялись дрібні дерев'яні вуглики. У цілому вертикальний розріз розкопаних поліс дав таку картину. Після дерев'яного пласту товщиною до 0,05 м йшла товща суглинку, яка включала всі речові знахідки. Нижче від неї розміщені відклади сіро-жовтої материкової породи, складеної з прошарків оглеєного піску, глини і дрібної гальки.

Розміщення артефактів в горизонтальній площині нерівномірне. У більшості квадратів траплялись поодинокі вироби з кременю і каменю; менше було таких, що нараховували декілька десятків екземплярів; часом концентрація знахідок становила сотню і більше одиниць, але мала місце повна відсутність речового матеріалу, переважно на периферії розкопу. Простежено підвищену концентрацію артефактів в окремих квадратах, що свідчить про існування в даних місцях житлово-господарських комплексів, доказом чого може служити значно вищий, стосовно до інших знахідок, відсоток перепалених на вогні виробів. Крім того, там знайдені, в основному, нуклеуси та більшість предметів із вторинною обробкою.

На поселенні Раделичі-2 під час польових робіт 1981, 1983 та 1992 рр. здобуто 5 863 виробів з кременю та каменю, зокрема з порід карпатського походження: андезито-базальт, роговик, яшма, кварцит, кременистий пісковик, обсидіан. Крем'яний комплекс нараховує 5607 екз.

Для виготовлення виробничого інвентаря мешканці пам'ятки використовували декілька різновидів кременю з крейдових відкладів південно-західного схилу Східно-Європейської платформи. Чільне місце у наборі артефактів займають вироби з темно-сірого прозорого кременю, який, очевидно, зустрічається на Покутті, а точніше — в Тлумацькому районі Івано-Франківської області, де зосереджені його основні поклади⁴. Рідше зустрічаються екземпляри чорного і сірого кольорів плямистої текстури з вкрапленнями молочно-сірих плямок та цяток. Ця менш якісна у петрофізичному відношенні сировина простежена у відкладах турону Розточчя. Декілька десятків екземплярів належать виробам з коричневого кременю, основна локалізація якого зв'язана з територією верхньої течії Західного Бугу.

Попередня обробка сировини проходила, без сумніву, біля місць її добування. Серед знахідок доволі низький відсоток складають екземпляри із суцільною або частково збереженою жовтою кіркою. Утилізація пренуклеусів, що доставлялись на поселення, проходила на певних, так званих, робочих місцях. Це підтверджують окремі квадрати з розкопу, де знаходились різноманітні продукти розщеплення кременю, перш за все сколи поперечної і бічної підправки нуклеусів. Цілком можливим видається припущення про доставку на пам'ятку Раделичі-2 пластин-півфабрикатів, селекція яких (морфо-метричний відбір) здійснювалась в майстернях поблизу копалень сировини.

З огляду на те, що в межах розкопу виявлено три скупчення артефактів, слушним є здійснення їх опису роздільно. Це обумовлене ще й тим, що вони належать залишкам житлово-господарських комплексів з певними особливостями як в техніці і технології розщеплення крем'яної сировини, так і в наступній утилізації її продуктів — пластинчасто-відщепових заготовок майбутніх знарядь праці.

Скупчення № 1. До даного об'єкта відноситься 908 знахідок, серед яких 11 артефактів виготовлено з карпатських порід: роговик і андезито-базальт. Специфіку техніки розщеплення сировини розкривають, насамперед, 9 нуклеусів (рис. 2), які репрезентують типи призматичних, напів- та конусоподібних. Основне їх призначення — отримання симетричних або правильних пластинчастих сколів. Всі вони мають пряму, переважно фасетовану ударну площадку.

Призматичні ядрища невеликих розмірів. Ударні площадки фасетовані відокремленням мікротріщин. На стороні зняття нараховується до 5-8 негативів відокремлених в останню чергу пластин. Ширина фасеток не перевищує 10-13 мм. Тили нуклеусів цього типу сплюснені, сформовані односторонньо направленими сколами. У трьох екземплярів збереглися залишки жовтої кірки. Крім підтиски тилу застосовувалась бічна підправка ядрищ, основне завдання якої полягало в усуненні морфо-скульптурних виступів поверхні конкреції або її частин.

В межах скупчення № 1 виявлено 5 пластин і 156 їх січень. Цілі екземпляри нале-

жать поздовжньо-крайовому (55 x 15 x 7 мм) і чотирьом поздовжнім (34 x 12 x 4, 33 x 6 x 4, 24 x 11 x 2 і 21 x 7 x 4 мм) правильним сколам. У складі січень пластин — 2 нижні, 3 середні і 2 верхні частини первинних; нижня частина реберчастої; нижня частина реберчато-поздовжньої; 8 нижніх, 11 середніх і 3 верхні частини поздовжньо-крайових та 60 нижніх, 49 середніх і 16 верхніх частин поздовжніх сколів довжиною 5-27 мм, шириною 4-18 мм і товщиною 2-5 мм.

Відщепи — 361 екз. невеликих розмірів. Діаметр більшості з них становить 25-32 мм. Це сколи, котрі зняті в процесі підправки бічних сторін нуклеусів, їх ударних площадок і сторін зняття. Екземплярів з частковою чи суцільною жовною кіркою на їх спинках знайдено небагато. На їх долю припадає заледве 7 % від загальної кількості відщепів скупчення. Доповнюють групу півфабрикатів і відходів виробництва 282 різних за величиною уламків невизначених сколів та сировини.

Серед виробів із вторинною обробкою кількісно переважають ретушовані пластини і кінцеві скребки, сумарний показчик яких складає 66 екз. (69,4 % від загальної кількості знарядь праці). Перші з них, що виконували функцію ріжучих предметів (ножів), стосовно форми і якості заготовок віднесені до декількох типів. У їх складі наявні вироби на цілих пластинах з двома — 3 екз. і одним — 3 екз. ретушованими бічними краями. Це, зокрема, три поздовжньо-крайові (42 x 15 x 4, 31 x 12 x 3, 33 x 10 x 3 і 28 x 10 x 3 мм) та 2 поздовжні (32 x 14 x 4 і 23 x 9 x 2 мм) правильні сколи. Для виготовлення 17 ножів використано 17 січень пластин, котрі мають один — 11 екз. і два — 6 екз. ретушовані бічні краї (рис. 3: 7-10, 12, 15-17, 20-25). Заготовками цього типу артефактів послужили нижня частина (30 x 12 x 3 мм) первинної правильної; середня частина (16 x 8 x 3 мм) поздовжньо-крайової правильної; нижня (46 x 18 x 4 мм) і верхня (38 x 17 x 4 мм) частини поздовжньо-крайових неправильних; нижня (24 x 14 x 3 мм) і верхня (41 x 20 x 4 мм) частини поздовжніх неправильних; нижня (22 x 9 x 4 мм), 9 середніх (11 x 8 x 2, 14 x 7 x 3, 19 x 11 x 2, 20 x 10 x 4, 20 x 11 x 3, 20 x 14 x 3, 25 x 13 x 4, 31 x 16 x 4 і 41 x 11 x 4 мм) та верхня (11 x 8 x 2 мм) частини правильних поздовжніх пластин.

До цієї групи знарядь відносяться пластини з прямим або скісно-ретушованим поперечним кінцем — 7 екз., яких, відповідно, нараховується 4 і 3 екз. Перші з них виготовлені на нижній частині (38 x 13 x 4 мм) поздовжньо-крайової і трьох середніх частинах (36 x 17 x 4, 23 x 12 x 3 і 20 x 15 x 4 мм) правильних поздовжніх пластинчастих сколів. Заготовками для других послужили середні частини неправильної (22 x 14 x 4 мм) і правильних (21 x 12 x 3, 27 x 14 x 3 мм) поздовжніх пластин.

Умовно до ріжучих знарядь можна віднести січення пластин без вторинної обробки їх поздовжніх країв. Свідченням того, що вони вживались у роботі, є вид робочих країв згаданих предметів. На них помітні лінійні сліди від дії на певного роду матеріали з органіки, а також специфічні мікрочищення від трудових операцій по кістці чи дереву. Таких артефактів у колекції крем'яних знахідок скупчення № 1 нараховується 8 екз. Вони належать нижній (25 x 13 x 4 мм) і середнім (21 x 11 x 2, 15 x 10 x 4, 29 x 12 x 4, 22 x 12 x 4, 16 x 8 x 3, 17 x 16 x 3, 17 x 19 x 3 мм) частинам правильних поздовжніх пластин.

Серед групи знарядь праці чільну позицію займають кінцеві скребки. Характер робіт по обробці шкур та шкіри зумовив формування відповідного леза. Робоча кромка кінцевих скребок стосовно поздовжньої осі заготовок може бути симетрична або асиметрична, а її вид у залежності від техніки продукування — дугастим, стрілочастим та півокруглим.

Кількісно переважають екземпляри з дугастою симетричною — 17 (рис. 3: 2, 19; 4: 1, 4, 5, 13, 20-22, 24, 25, 27-29, 31) та асиметричною — 7 кромкою. Перші з них виготовлені на уламку роговика (27 x 40 x 15 мм), поздовжньо-крайовому (28 x 22 x 6 мм), безсистемно-крайовому (22 x 15 x 9 мм), двох поздовжніх (29 x 26 x 5, 15 x 14 x 3 мм), двох радіальних (17 x 16 x 5, 23 x 22 x 10 мм), безсистемному (23 x 17 x 5 мм) відщепам, правильній поздовжньо-крайовій пластині (35 x 13 x 4 мм) і її верхній частині (42 x 18 x 3 мм), двох нижніх (26 x 18 x 4, 30 x 15 x 4 мм), трьох середніх (31 x 15 x 4, 17 x 13 x 3, 30 x 15 x 4 мм) і двох верхніх (19 x 14 x 4, 35 x 17 x 4 мм) частинах правильних поздовжніх пластин.

Для продукування асиметричних дугастих скребок використані нижня частина неправильно поздовжньої (23 x 20 x 4 мм), верхня частина правильної поздовжньо-крайової (12 x 14 x 3 мм), нижня (15 x 13 x 4 мм) і дві середні (22 x 12 x 4, 17 x 15 x 3 мм) частини правильних поздовжніх пластин, поздовжньо-крайовий (20 x 18 x 5 мм) і поздовжній (22 x 13 x 5 мм) відщепи.

Кінцеві скребки типу стріластих — 8 екз. виготовлені на верхній частині неправильної поздовжньої, на верхній (16 x 12 x 4 мм) і 2 середніх (11 x 10 x 4, 24 x 13 x 5 мм) частинах правильних поздовжніх, на середній частині (10 x 7 x 3 мм) правильної поздовжньо-крайової пластин, а також на первинному (39 x 25 x 7 мм), двох поздовжньо-крайових (40 x 27 x 4, 24 x 18 x 4 мм) і поздовжньому (20 x 15 x 12 мм) відщепках.

Три вироби віднесено до типу півокруглих (рис. 4: 7, 19). Заготовками їм послужили відщепи — з одним негативом (18 x 15 x 5 мм), поздовжній (20 x 19 x 7 мм) і радіальний (29 x 12 x 5 мм).

Один кінцевий скребок має два протилежні робочі кінці (рис. 4: 4). Він виготовлений на поздовжньому сколі з нуклеуса (34 x 32 x 10 мм).

Інші знаряддя праці у кількісному відношенні поодинокі. Для нанесення ретуші застосовувались ретушери — 6 екз. Заготовками для них стали олівцеподібний нуклеус (рис. 3: 3), відщепи (рис. 3: 2) і уламки пластин (рис. 3: 4). Різці — 2 екз. репрезентують два типи — кутових і серединних. Перший з них виготовлений на середній частині реберчасто-поздовжньої пластини (рис. 3: 18) розмірами 40 x 14 x 5 мм, а другий — на фрагменті правильної поздовжньої пластини (27 x 12 x 5 мм). У складі виробів із вторинною обробкою наявні два ретушовані відщепи (рис. 3: 5, 14). Це поздовжньо-крайовий (17 x 11 x 2 мм) та з одним негативом (12 x 8 x 2 мм) сколи. Їх леза загострені зі сторони спинки суцільною мікрозубчастою ретушню. Знайдено 4 односекційних виїмчастих скобелі (рис. 3: 13). Вони спродуковані на середніх частинах поздовжньо-крайової (25 x 12 x 3 мм) і поздовжніх (28 x 14 x 4, 36 x 17 x 4, 31 x 12 x 3 мм) пластин.

Геометричні мікроліти репрезентують трапеції — 4 екз. Вони збереглися в уламковому стані (рис. 3: 11). Для їх виготовлення використані січення правильних поздовжніх пластин довжиною 21-27 мм і шириною 10-14 мм. Бічні краї трапецій підправлені напівкрутою середньо-фасетковою ретушню.

До категорії знарядь праці віднесено сокироподібний виріб (рис. 3: 1) розмірами 29 x 40 x 27 мм. Він виготовлений на уламку двосторонньо обробленої конкреції. Підпрямокутна за формою знахідка сформована зняттям радіально направлених сколів, а лезо у свою чергу загострене мікросколами. У поперечному перетині дане рубачоче знаряддя близьке до овала.

Скупчення № 2. Комплекс знахідок цього об'єкта нараховує 1865 артефактів, серед яких 144 екз. (7,7 % від загальної кількості виробів) входять до складу категорії знарядь праці. Про особливості техніки розщеплення сировини свідчать, насамперед, нуклеуси і, до певної міри, отримані з них пластинчасто-відщепові сколи. Категорію півфабрикатів і відходів виробництва репрезентують одноплщинні ядрища — 11 екз., пластини — 7 екз. та їх фрагменти — 199 екз., відщепи — 983 екз. та уламки сировини і типологічно невизначених сколів — 521 екз.

Нуклеуси (рис. 5: 1,3,4,6,10-13) характеризують типи призматичних і конусоподібних. Це вироби висотою 27-55 мм з прямою ударною площадкою, яка, переважно, підправлена зняттям декількох невеликих за розмірами сколів. Вони добре огранені і практично доведені до завершення процесу утилізації. Фасетки на сторонах зняття короткі і неширокі. Бічна підправка ядрищ не простежена.

Пластини репрезентують поздовжньо-крайові (28 x 12 x 4, 18 x 8 x 2, 14 x 7 x 2, 13 x 5 x 2 мм) і поздовжні (34 x 11 x 3, 14 x 5 x 2, 16 x 7 x 2 мм) правильні сколи. У складі січень пластин наявні середні — 2 і верхня частини правильних первинних; верхня частина реберчастої правильної; середня частина реберчасто-поздовжньої правильної; 12 нижніх, 17 середніх і 4 верхніх частин поздовжньо-крайових правильних; 78 нижніх, 69 середніх і 14 верхніх частин поздовжніх правильних сколів, що мають довжину 6-37 мм, ширину 5-21 мм, товщину 2-5 мм. Морфо-метричні показники відщепів аналогічні щодо таких знахідок з попередньо обумовленого скупчення. Звертає на себе увагу дещо вищий показник сколів із залишками жовтої кірки, що становить 9,7 %.

Вторинна обробка півфабрикатів здійснювалась за допомогою ретушерів — 5 екз. (рис. 5: 2,5,7-9). Вони виготовлені на відщепках — три радіальних, поздовжній і безсистемний розмірами 18-29 x 4-11 мм. Стосовно вигляду робочого краю предмети ретушування віднесені до типів кінцевих — 1 екз., протилежно-кінцевих — 1 екз. і аморфних (багатолезвійних).

Серед знарядь праці кількісно переважають ретушовані пластини і їх січення, на яких виготовлено 25 двосторонніх і 38 односторонніх ножів (рис. 6: 32-36,38,39,43,44,47). У складі

перших — правильні поздовжньо-крайові (42 x 15 x 4, 35 x 14 x 3, 28 x 14 x 4 мм) і поздовжні (61 x 13 x 5, 23 x 9 x 2 мм) сколи. Заготовки ріжучих предметів належать середній частині (13 x 11 x 2 мм) правильної первинної; 3 нижнім (33 x 11 x 4, 18 x 12 x 3, 14 x 9 x 3 мм), 7 середнім (48 x 9 x 4, 25 x 17 x 4, 25 x 16 x 4, 25 x 14 x 3, 22 x 10 x 3, 20 x 11 x 3, 17 x 16 x 3 мм) і 2 верхнім (19 x 16 x 3, 17 x 14 x 4 мм) частинам правильних поздовжньо-крайових; 2 середнім частинам (26 x 13 x 3, 13 x 9 x 2 мм) неправильних поздовжніх; 11 нижнім (40 x 14 x 3, 26 x 12 x 3, 48 x 15 x 4, 34 x 13 x 3, 39 x 15 x 4, 16 x 14 x 2, 35 x 14 x 3, 16 x 13 x 2, 34 x 15 x 5, 40 x 19 x 4, 20 x 19 x 3 мм), 27 середнім (21 x 15 x 3, 22 x 8 x 2, 16 x 10 x 2, 15 x 5 x 2, 11 x 11 x 4, 19 x 9 x 2, 22 x 12 x 3, 21 x 13 x 3, 23 x 12 x 3, 14 x 8 x 2, 9 x 9 x 2, 46 x 11 x 3, 26 x 9 x 3, 26 x 13 x 2, 20 x 15 x 4, 30 x 14 x 5, 31 x 11 x 2, 12 x 16 x 4, 12 x 11 x 3, 10 x 8 x 2, 19 x 13 x 4, 17 x 11 x 3, 15 x 15 x 3, 25 x 15 x 3, 15 x 11 x 2, 9 x 11 x 3, 16 x 13 x 3 мм) і 5 верхнім (26 x 10 x 3, 37 x 11 x 5, 36 x 10 x 3, 19 x 12 x 4, 24 x 11 x 4 мм) частинам правильних поздовжніх пластин.

Для загострення робочих країв виробів застосовано мікрозубчасту, мікро- і середньофасеткову лускоподібну ретуш. Вона нанесена, в основному, частково. Мала, також, місце суцільна, перервиста і пересічна підправка бічних ребер напівфабрикатів. Абсолютна більшість пластинчастих сколів фасетована зі сторони спинки.

Умовно до складу ріжучих знарядь віднесено 14 січень пластин із слідами від праці. Це три середні частини (17 x 16 x 2, 27 x 13 x 2, 14 x 8 x 2 мм) правильних поздовжньо-крайових; верхня частина (14 x 9 x 2 мм) правильної первинної; середня частина (24 x 12 x 4 мм) правильної реберчасто-поздовжньої; 8 середніх (14 x 8 x 3, 14 x 14 x 2, 14 x 12 x 3, 30 x 9 x 3, 9 x 7 x 3, 17 x 15 x 2, 18 x 23 x 2, 16 x 8 x 2 мм) і верхня (20 x 11 x 3 мм) частини правильних поздовжніх пластин.

Знайдено п'ять прямо — 2 і скісно — 3 ретушованих пластин (рис. 6: 37). Вони виготовлені на верхній (27 x 10 x 2 мм) і 4 нижніх (17 x 9 x 3, 21 x 14 x 3, 24 x 11 x 3, 28 x 15 x 4 мм) частинах правильних поздовжніх пластин. Ретуш, за допомогою якої сформовані поперечні кінці заготовок — напівкрута, середньофасеткова лускоподібна.

Другою щодо кількості групою знарядь праці є кінцеві скребки — 27 екз. (рис. 9: 14-31). Майже половина з них належить типу дугастих симетричних — 14 екз. Заготовками їм послужили реберчасто-поздовжня пластина (37 x 17 x 5 мм); верхня частина (25 x 17 x 5 мм) правильної поздовжньо-крайової; верхня (31 x 17 x 5 мм), середня (11 x 9 x 3 мм) і 2 нижні (13 x 11 x 3, 32 x 11 x 4 мм) частини правильних поздовжніх пластин; 8 відщепів — один із суцільним негативом, два безсистемних, три безсистемно-крайових і два поздовжньо-крайових розмірами, відповідно, 12 x 14 x 4, 27 x 22 x 7, 19 x 18 x 4, 16 x 17 x 3, 14 x 13 x 5, 28 x 22 x 6, 13 x 15 x 4 і 17 x 18 x 4 мм.

Кінцевих скребоків з асиметричним дугастим лезом нараховується 7 екземплярів. Вони виготовлені на поздовжньому сколі з нуклеуса (37 x 16 x 12 мм); безсистемно-крайовому відщепі (29 x 18 x 4 мм); верхній частині неправильної (26 x 14 x 7 мм) і середній частині (16 x 8 x 4 мм) правильної поздовжньо-крайових; верхній частині (21 x 14 x 4 мм) і середній частині (17 x 11 x 4 мм) правильних, а також нижній частині (20 x 12 x 3 мм) неправильної поздовжніх пластин. Тип стрілчастих репрезентують два вироби на безсистемному (14 x 12 x 5 мм) і безсистемно-крайовому (12 x 10 x 4 мм) відщепках. Решта кінцевих скребоків належать типам півокруглим — 3 екз. і протилежно-кінцевим дугастим симетричним. Заготовками для них стали два радіальних (25 x 20 x 7, 29 x 18 x 8 мм), безсистемно-крайовий (30 x 17 x 5 мм) відщепи і верхня частина правильної поздовжньої пластини розмірами 32 x 8 x 3 мм.

З даним скупченням зв'язаний кутовий різець на нижній частині неправильної поздовжньої пластини (22 x 13 x 2 мм). Здобуто чотири ретушованих відщепи (рис. 6: 9-12) — два з одним негативом, поздовжній і безсистемний розмірами, відповідно, 11 x 15 x 3, 16 x 17 x 4, 18 x 20 x 5, 21 x 18 x 4 мм. Вони загострені суцільною дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушю, яка нанесена зі сторони спинок сколів.

Скобелі — 16 екз. складаються з чотирьох типів. Перший з них належить виробу, у якого робоча кромка знаходиться на поперечному кінці заготовки. Це поздовжньо-крайовий відщеп розмірами 27 x 20 x 4 мм та верхня частина неправильної поздовжньої пластини розмірами 22 x 12 x 5 мм. Кількісно переважають у цій групі знарядь праці предмети з виїмкою на одній із сторін сколу. Таких знахідок виявлено одинадцять. Вони виготовлені на безсистемному (32 x

20 x 7 мм), двох радіальних (30 x 19 x 5, 26 x 20 x 6 мм), поздовжньо-крайовому (22 x 25 x 6 мм) відщепам; поздовжньому сколі з нуклеуса (28 x 20 x 5 мм), середній частині неправильної поздовжньо-крайової (14 x 11 x 4 мм), на двох середніх (19 x 13 x 4, 14 x 15 x 4 мм) та трьох нижніх (22 x 9 x 3, 19 x 15 x 5, 19 x 13 x 4 мм) частинах поздовжніх правильних пластин. У третього типу на двох бічних краях сколу знаходиться по одній виїмці. Вироби виготовлені на верхній (22 x 10 x 5 мм) і нижній (19 x 18 x 4 мм) частинах правильних поздовжніх пластин (рис. 6: 41). І, нарешті, четвертий тип репрезентує знаряддя, що має виїмки як на протилежному кінці заготовки, так і на її бічному краю (рис. 6: 45). Воно спродуковане на середній частині правильної поздовжньої пластини розмірами 25 x 12 x 4 мм.

У складі категорії виробів із вторинною обробкою наявні геометричні мікроліти — симетричні — 7 (рис. 6: 1-5,7) і асиметричні — 2 (рис. 6: 6,8) трапеції. Всі вони виготовлені на середніх частинах правильних поздовжніх пластин розмірами 5-20 x 6-18 x 2-4 мм. Бічні сторони вкладнів підправлені напівкрутою середньофасетковою лускоподібною ретушшю. Два екземпляри можна віднести до різновиду високих (рис. 6: 3), а решту — до середньовисоких.

Скупчення № 3. Комплекс знахідок даного об'єкта нараховує 3665 артефактів. Категорію відходів виробництва і заготовок складають нуклеуси — 37 екз., січення пластин — 322 екз., відщепи і їх фрагменти — 1822 екз. та уламки — 1138 екз., сумарний показник яких становить 3319 екз., або 90,7 % від загальної кількості інвентаря пам'ятки. До складу категорії знарядь праці входить 346 виробів (9,3 % від усіх знахідок).

Нуклеуси (рис. 7: 1-6,11-13) репрезентують типи пірамідальних, призматичних, напів- і конусоподібних, а також торцевих. Це предмети висотою від 24 до 57 мм, пряма ударна площа яких радіально фасетована. Лише у одного екземпляра вона дещо скошена і не підправлена поперечними сколами (рис. 7: 8). Сторони зняття ядрищ старанно огранені, що свідчить як про високу якість сировини, так і про належний професійний рівень майстра-кременяра. Невеликі розміри нуклеусів, середній показник висоти яких становить 37 мм, вказують на їх повну утилізацію. Це, зокрема, підтверджують проміри ширини останньої серії фасеток, що лишилися від відокремлених пластин. Вона не перевищує 13 мм. Знайдено два нуклеуси з обсидіану (рис. 7: 11,13).

Січення пластин з огляду на їх форму і огранку відзначаються досить високим рівнем прецезійності. Це вироби довжиною від 8 до 30 мм, шириною 4-20 мм і товщиною 2-5 мм. Середній показник метричних промірів складає, відповідно, 18, 12 і 3 мм. Стандартний вигляд фрагментів пластинчастих сколів свідчить про цілеспрямоване накопичення їх в межах скупчення як півфабрикатів-вкладнів майбутніх знарядь праці. Формувались вони технікою зламу та контрудару з наступною підправкою поперечних кінців, доказом чого можуть служити мікроуламки кременю. Практично кожне січення, за винятком, можливо, знахідок неправильних обрисів, могло служити у якості заготовки під час продукування виробничого інвентаря.

Ретушовані пластини і їх січення — 122 екз. спільно з виробами аналогічного функціонального призначення, що вживались в роботі без вторинної підправки — 94 екз., — найбільш кількісна група знахідок серед категорії знарядь праці, доля яких становить, відповідно, 36,2 % та 27,9 % (сумарний показник — 64,1 %). У її складі наявні предмети з прямим (рис. 9: 17, 38) або скошеним (рис. 9: 18,43) ретушованим поперечним кінцем, відповідно, 12 і 7 екз.; з двома протилежно-прямими ретушованими поперечними кінцями — 1 екз. (рис. 9: 41) і скошено-прямими поперечно ретушованими кінцями — 2 екз. (рис. 9: 28). Дрібно- і середньофасеткова лускоподібна ретуш, якою сформовані кінці вкладнів, нанесена, в основному, зі сторони спинок заготовок, рідше — 3 екз. — зі сторони черевця. Лише дві знахідки фасетовані двохсторонньо.

До складу групи ретушованих пластин входять вироби на цілих — 10 екз. та фрагментованих — 90 екз. сколах, поздовжні краї яких піддані фасетації. Умовно цю групу доповнюють 94 січення пластин із слідами вживання у роботі, але без застосування вторинної обробки. Серед ретушованих знахідок є екземпляри з однією — 73 або двома — 21 фасетованими бічними краями. Ретуш нанесена частково, перервисто або в суцільний спосіб. Заготовки підправлялись мікрозубчастою, мікро- і дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, яка відмічена у більшості виробів на їх спинках (рис. 9: 15, 16, 19-27, 29, 31, 36, 39).

Як відмічалось вище, для продукування цілих предметів використано 10 пластин. Це, зокрема, поздовжні правильні (37 x 11 x 3, 46 x 17 x 4, 59 x 19 x 5, 68 x 16 x 4 мм), поздовжньо-крайові правильні (28 x 12 x 4, 48 x 19 x 4 мм) і поздовжньо-крайові неправильні (35 x 13 x 4,

42 x 15 x 4, 50 x 6 x 3, 50 x 12 x 10 мм) сколи. Кількісний розподіл фрагментів пластин-півфабрикатів такий: поздовжні правильні — 157 екз. (нижні частини — 60, середні частини — 68, верхні частини — 29); поздовжньо-крайові правильні — 34 екз. (нижні частини — 11, середні частини — 11, верхні частини — 12); поздовжні неправильні — 15 екз. (нижні частини — 3, середні частини — 5, верхні частини — 7).

Другою за кількістю знахідок групою у складі виробничого інвентаря скупчення № 3 є кінцеві скребки, серед яких стосовно оформлення і вигляду кромки леза виділено 6 типів. Один із них, так званий стрілчастий, об'єднує шість предметів (рис. 8 : 20). Вони виготовлені на реберчастому (25 x 15 x 8 мм) і поздовжньому (28 x 22 x 6 мм) відщеплах, а також на січеннях правильних поздовжніх пластин — нижній (38 x 19 x 4 мм), середній (20 x 8 x 4 мм) і верхніх (16 x 11 x 3, 17 x 10 x 3 мм). Робоча кромка виробів з кутом нахилу від 75° до 90° співпадає з поздовжньою віссю заготовок і охоплює їх кінці. Лише у одного скребка вона утворена двома поздовжніми виїмками за допомогою середньофасеткової напівкрутої ретуші. Дана знахідка типологічно нагадує тип «мюзю» (рис. 8: 21).

Чотири кінцевих скребки мають півокруглі леза (рис. 8: 11,19,25,26) з кутом нахилу 80-90°. Заготовками для них стали 2 первинних, поздовжній і безсистемно-крайовий відщепи розмірами 47 x 30 x 10, 35 x 23 x 8, 22 x 12 x 6, 32 x 20 x 15 мм.

Серед кінцевих скребоків кількісно переважають знахідки типу дугастих симетричних — 46 екз. Три з них репрезентує підтип «каріне» (рис. 8: 8). Вони виготовлені на безсистемному відщепі, поздовжньому сколі з нуклеуса та на уламку одноплощинного призматичного нуклеуса.

Заготовками для інших виробів послужили два первинних, чотири безсистемних, п'ять безсистемно-крайових, сім поздовжньо-крайових і п'ятнадцять поздовжніх відщепів, діаметр яких становить, відповідно, 28-30, 15-18, 16-32, 18-33, 20-55 мм. Крім того, для продукування кінцевих скребоків даного типу використані чотири сколи підправки ударних площадок нуклеусів (21-40 мм), три поздовжні пластини довжиною, відповідно, 31, 36 і 47 мм, шириною — 11, 13 і 14 мм, а також нижня і дві середні частини правильних поздовжніх пластин довжиною 17-23 мм (рис. 8: 1,2,4-6,9-12,14,16,17,22,24,27-29,31-33). Кут леза знахідок лежить в межах 45-80°.

Шість кінцевих скребоків віднесені до типу дугастих асиметричних, котрі у свою чергу входять до складу підтипів ліво- — 2 екз. (рис. 6: 23) і правосторонніх — 4 екз. (рис. 8: 3,13,30). Перші з них виготовлені на поздовжньому відщепі (26 x 20 x 6 мм) і середній частині правильної поздовжньої пластини (17 x 18 x 3 мм). Другі спродуковані на безсистемному (26 x 24 x 4 мм), радіальному відщеплах (32 x 27 x 5 мм), на нижній частині реберчастої (31 x 11 x 4 мм) і середній частині поздовжньо-крайової (33 x 14 x 4 мм) правильних пластин. Кут нахилу кромки леза виробів даного типу лежить в межах 30-70°.

Решта кінцевих скребоків має прямий робочий край. У восьми екземплярів він симетричний (рис. 8: 15). Вони віднесені до типу симетричних прямих і виготовлені на трьох поздовжніх, двох безсистемних і поздовжньому відщеплах діаметром 12-34 мм, а також на нижній (16 x 11 x 3 мм) і середній (14 x 10 x 3 мм) частинах правильних поздовжніх пластин. Кут робочих країв знахідок лежить в межах 60-90°.

Чотири предмети репрезентує тип прямих асиметричних з двома підтипами: ліво- — 1 екз. і правосторонніх — 3 екз. (рис. 8: 18). Дані кінцеві скребки з кутом нахилу леза 50-80° виготовлені на верхній частині реберчастої (30 x 10 x 5 мм), середній (15 x 16 x 8 мм) і нижній (22 x 17 x 3 мм) частинах поздовжніх правильних пластин та на поздовжньо-крайовому відщепі (35 x 25 x 6 мм).

У складі виробничого інвентаря скупчення № 3 нараховується п'ять різців, що представлені такими типами.

- Скошено-серединний різець (рис. 9: 40). Заготовка — неправильна поздовжньо-крайова пластина розмірами 46 x 11 x 6 мм.

- Бічний різець (рис. 9: 37). Заготовка — нижня частина правильної поздовжньої пластини розмірами 40 x 11 x 3 мм.

- Подвійно-бічний різець (рис. 9: 38). Заготовка — середня частина правильної поздовжньої пластини розмірами 23 x 14 x 3 мм.

- Два кутові різці (рис. 9: 32,33). Заготовки — середні частини правильних поздовжніх пластин розмірами 11 x 5 x 3 і 11 x 12 x 3 мм.

В межах скупчення знайдено дві проколки. Одна із них виготовлена на верхній частині

правильної реберчасто-поздовжньої пластини розмірами 22 x 6 x 3 мм (рис. 12: 35), а інша — на середній частині правильної поздовжньої пластини розмірами 43 x 11 x 4 мм. Робочі кромки виробів підправлені напівкрутою дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, яка нанесена у першого з них зі сторони черевця (вздовж одного краю), а в іншого — зі сторони спинки (вздовж двох бічних країв).

Дві знахідки репрезентують різчики або прорізувачі, що віднесені до типу кутових. У одного виробу робоча кромка має увігнуто-прямий край, котрий загострений мікрозубчастою суцільною ретушшю (рис. 9: 41). Дані знаряддя праці виготовлені на поздовжньо-крайовому відщепі (15 x 11 x 4 мм) і поздовжній правильній пластині (25 x 12 x 4 мм).

Серед артефактів скупчення наявний вкладень серпа (рис. 9: 34). Він має кутову запліровку леза, котре підправлене в пересічний спосіб дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю. Аналогічним видом ретуші оброблена протилежна робочому краю сторона і основа п'ятки сколу (нижня частина правильної пластини розмірами 23 x 14 x 4 мм).

Характерну позицію серед виробів із вторинною обробкою займають скобелі, що мають виїмчасту робочу кромку. Стосовно класифікаційного поділу вони віднесені до декількох типів.

Бокові односекційні виїмчасті скобелі — 8 екз. (рис. 9: 42) мають одну виїмку на будь якій поздовжній стороні сколу. Заготовками їм послужили три поздовжньо-крайові, поздовжній, безсистемний відщепи довжиною від 12 до 41 мм, а також нижня і дві середні частини правильних поздовжніх пластин довжиною 13, 18, 21 мм, шириною 9, 10, 12 мм і товщиною 3,3 і 5 мм.

Боковий двосекційний виїмчастий скобель — 1 екз. Відрізняється від попереднього типу наявністю двох виїмок. Виготовлений на поздовжньому відщепі розмірами 28 x 19 x 4 мм.

Бокові трьохсекційні виїмчасті скобелі — 2 екз. Мають на одній із поздовжніх країв сколу три робочі виїмки. Дані предмети виготовлені на середній частині правильної поздовжньої пластини (19 x 15 x 4 мм) і поздовжньому сколі з одноплощинного нуклеуса (31 x 30 x 10 мм).

Подвійно-бокові односекційні скобелі — 12 екз. У цих виробів на кожному поздовжньому краю розміщено по одній виїмці. Дані знахідки виготовлені на нижній частині первинної (25 x 6 x 2 мм), 4 нижніх (23 x 7 x 3, 29 x 12 x 3, 28 x 13 x 3, 39 x 19 x 4 мм) і середній (26 x 7 x 3 мм) частинах правильних поздовжніх пластин, а також на двох поздовжніх, трьох безсистемних і одному із суцільним негативом відщепам діаметром від 21 до 45 мм.

Своєрідною складовою частиною категорії виробів із вторинною обробкою є мікроліти геометричної форми: трапеції, прямокутники і ромби.

Трапеції — 14 екз. різняться між собою формою (симетричні і асиметричні), розмірами (середньовисокі і високі) та способом фасетації бічних країв. У їх складі наявні такі типи.

Дев'ять симетричних трапецій з двома суцільно ретушованими (рис. 9: 1-4,7,9-11) бічними краями. Довжина основи п'яток знахідок коливається в межах від 10 до 18 мм, а висота — від 10 до 13 мм. Дещо іншими розмірами відрізняються інші предмети, довжина яких від 12 до 14 мм, але висота сягає 20-22 мм. Ретуш, за допомогою якої сформовано бічні краї предметів, переважно напівкрута. У одній трапеції вона значною мірою заходить на спинку, причому в неї одна із сторін ретушована як з боку спинки, так і черевця сколу (рис. 9: 5).

Дві трапеції симетричної форми різняться від попередньо описаних особливістю обробки однієї із поздовжніх сторін. У одного виробу вона сформована різцевим сколом (рис. 9: 12), а у іншого фасетована у пересічний спосіб. Знайдено три асиметричні трапеції (рис. 9: 4,11). У одного виробу бічна сторона ретушована частково. Довжина цих мікролітів 12-16 мм, а висота — 10-13 мм.

Два вироби умовно можна назвати прямокутниками (рис. 9: 13,14). Вони відрізняються від трапецій дещо більшими розмірами. Їх висота сягає 20-23 мм. Крім того, у них ретушовані дві або одна із сторін основи чи верхнього краю.

Специфічною рисою групи мікролітів є два ромби, бічні сторони яких підправлені напівкрутою середньофасетковою лускоподібною ретушшю, що заходить на спинки сколів (рис. 9: 6,8). Вони виготовлені на середніх частинах правильних поздовжніх пластин розмірами 11 x 10 x 3 і 22 x 12 x 3 мм. У обох виробів основи загострені дрібнофасетковою ретушшю.

Обробка кременю та каменю засвідчена знахідками п'яти ретушерів. Бічні краї виробів мають специфічну спрацьованість, що нагадує собою викришення у вигляді мікробибоїнок. За виглядом робочих сторін ретушери репрезентовані типами одно- — 1 екз. (рис. 8: 10), дво- — 2 екз. (рис. 8: 7,9) та багатолезвійними — 2 екз. (рис. 8: 14). У останніх робоча кромка проходить по периметру заготовки. Ретушери виготовлені на січеннях неправильних поздовжньо-

крайових та поздовжніх пластин, а також на первинному відщепі. Довжина даних виробів лежить в межах 13-27 мм.

Проаналізуємо особливості індустрії згаданих вище скупчень пам'ятки Раделічі-2. З огляду на техніку розщеплення сировини, технологію виготовлення знарядь праці та типологію артефактів її можна зв'язувати з пізнім мезолітом. Аналогії для неї відомі як серед культур доби мезоліту України, так і серед культур цього часу суміжних територій⁵. Це підтверджують наступні фактори.

1. Техніку розщеплення кременю (каменю) розкривають одноплщинні конічні і призматичні нуклеуси із старанно підправленими прямими ударними площадками і добре обмеженими сторонами зняття. Все це сприяло отриманню прецезійних за формою заготовок стандартних розмірів, ширина яких у більшості випадків становила 8-15 мм. Мав місце торцевий принцип відокремлення пластин.

2. Характер технології індустрії пам'ятки визначали пластини. Господарські потреби мешканців поселення задовольнялись січеннями стандартних розмірів довжиною, переважно, 10-20 мм. З цією метою технікою зламу та контрудару формувались заготовки майбутніх знарядь праці, що мали витримані геометричні форми, здебільшого у вигляді прямокутників. Мала місце селекція січень пластин, доказом чому можуть служити їх огранка та кількісна перевага нижніх і середніх частин над верхніми.

3. Набір функціонально-типологічних груп у складі виробничого інвентаря властивий для рубежу мезоліту-неоліту⁶. Чільну позицію щодо кількості займають ретушовані пластини та їх січення, які вставлялись у руків'я у вигляді вкладнів, що мали часом відповідне ретушування поперечних країв для кращої фіксації у ньому. Дещо меншими є покажчики кінцевих скребків, де переважають вироби на відщеплах, та скобелів. Надзвичайно низький індекс різців, що служить досить надійним індикатором відносно датування пам'ятки Раделічі-2 пізньомезолітичним або ранньонеолітичним часом. У цьому плані заслуговує на увагу знахідка вкладня серпа коранівського типу.

4. Найбільш достовірно на хронологію пам'ятки вказують геометричні мікроліти крем'яного комплексу з їх видовою і кількісною сторонами. Наявність різнотипових трапецій і, особливо, ромбів вказує на зв'язки поселення з обумовленим вище хронологічним періодом. Подібний набір геометричних форм інвентаря простежений серед матеріалів ряду пізньомезолітичних пам'яток України і сусідніх територій⁷.

Декілька слів про господарську діяльність мешканців пам'ятки Раделічі-2. Високий процент ножів для розробки туш тварин, широкий діапазон типів кінцевих скребків, котрий обумовлював проведення різних трудових операцій по обробці шкур і шкіри — головні її фактори, що свідчать про домінуючу роль тваринництва і мисливства. Знахідка вкладня серпа промовисто говорить про зародження елементів землеробства. Всі ці дані вказують на існування певної осілості жителів даного поселення.

Досить складним видається вирішення проблеми культурної належності пам'ятки Раделічі-2. У свій час вона відносилась нами до тарденуазу⁸, а, згодом, до буго-дністровської культури⁹, незважаючи навіть на відсутність серед її матеріалів керамічних виробів. Найближчі аналоги артефактам пам'ятки знаходимо серед крем'яних індустрій яніславської та гребениківської культур¹⁰. До певної міри подібні риси засвідчені в кукрекській культурі¹¹. І все ж матеріали пам'ятки Раделічі-2 мають тільки їм властиву специфіку, про що йшла мова вище. Їх аналіз вказує на існування у Верхньому Подністров'ї в VI-V тис. до н.е. групи населення, умови життя якого проходили на зламі двох епох — мезоліту і неоліту. Цілком можливо, що воно генетично було зв'язане з носіями гребениківської культури і стояло біля витоків формування буго-дністровської культури. Подальші дослідження поселень подібного типу на території регіону дадуть більш конкретну відповідь для розв'язання даної проблеми.

¹ Конопля В.М. Исследования в северо-восточном Предкарпатье // АО 1981 года. - М., 1983. - С. 272; Конопля В.М. Звіт з роботи Раделіцької госпдоговірної археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1981 р. (рукопис). - Львів, 1982. - С. 33-41; Конопля В.М. Исследования в северо-восточном Предкарпатье // АО 1983 года. - М., 1985. - С. 294; Конопля В.М. Звіт з роботи Раделіцької госпдоговірної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1983 р. /рукопис/. - Львів, 1984. - С. 17-38.

² Конопля В.М. Звіт з роботи загону № 3 Верхньодністрянської археологічної експедиції Інституту народознавства НАН України у 1992 р. (рукопис). - Львів, 1993. - 38 с.

³ Гожик П.Ф., Бойко Р.Д. Басейни річок рухливої зони // Стратиграфія УРСР. - К.: Наук. думка, 1969. - Т. II. Антропоген. - С. 231-234.

⁴ Сеньковський Ю.М. Силіцити крейди південно-західного схилу Східно-Європейської платформи. - К.: Наук. думка, 1973. - С. 57; його ж. Литогенез кремнистих толщ Юго-Запада СССР. - К.: Наук. думка, 1977. - С. 50. - Рис. 12.

⁵ Бадер О.Н. О мезолите Восточного Средиземноморья в связи с проблемой «Капсийской провинции» // МИА. - 1966. - Т. 126. - С. 74-83; його ж. Мезолит // Каменный век на территории СССР. - М.: Наука, 1975. - С. 54-82; Борзняк И.А. Мезолитическая стоянка Болбочи в бассейне Реута // Археологические исследования в Молдавии. - Кишинев, «Штиинца», 1987. - С. 21-34; Гурина Н.Н. Древняя история Северо-Запада Европейской части СССР // МИА. - 1961. - Т. 87. - С. 43-78; її ж. К вопросу о позднепалеолитических и мезолитических памятниках Польши и возможности сопоставления с ними памятников Северо-Западной Белоруссии // МИА, - 1966. - Т. 126. - С. 82-95; Залізник Л.Л. Рудоострівська мезолітична культура // Археологія. - 1978. - № 20. - С. 12-21; його ж. Мезолит Юго-Восточного Полесья. - К.: Наук. думка, 1985. - С. 103-115; Исаенко В.Ф. Мезолит и неолит Припятского Полесья // Древности Белоруссии. - Минск: Наука и техника, 1966. - С. 22-53; Кольцов Л.В. Памятники с яниславицкими элементами на территории СССР // Памятники древнейшей истории Евразии. - М.: Наука, 1975. - С. 63-67; Ксензов В.П. Поздний мезолит Белорусского Правобережья Днепра // СА. - 1986. - № 1. - С. 11-28; Пясецький В.К. Мезолітичні стоянки торфовища Корма // Археологія. - 1979. - № 32. - С. 46-60; Телегин Д.Я. Мезолит Левобережной Украины и его место в сложении днепро-донецкой неолитической культуры // МИА. - 1966. - № 126. - С. 99-107; його ж. Мезолітичні пам'ятки України. - К.: Наук. думка, 1982. - С. 159-185.

⁶ Залізник Л.Л. Население Полесья в мезолите. - К.: Наук. думка, 1991. - С. 28-44; Мацкевой Л.Г. Мезолит Предкарпатья, Западного Подолья и Закарпатья // АПВЗ (каменный век). - 1987. - С. 75-88; Степаненко В.А. Кукрекский комплекс стоянки Балин-Кош в Крыму // Новые исследования археологических памятников на Украине. - К.: Наук. думка, 1977. - С. 5-23.

⁷ Борисковский П.И. Мезолитическая стоянка Казанка близ Кривого Рога // Памятники древнейшей истории Евразии. - М.: Наука, 1975. - С. 55-62; Мацкевой Л.Г. Мезолит и неолит Восточного Крыма. - К.: Наук. думка, 1977. - С. 158; Станко В.Н. Мирное. Проблемы мезолита степей Северного Причерноморья. - К.: Наук. думка, 1982. - С. 18-36; Bisi F., Broglio A., Dalmieri G., Lanzinger M., Sartorelli A. Bases mésolithiques du Néolithique ancien au Sud des Alpes // Chipped stone industries of the Early Forming Cultures in Europe. - Warszawa-Kraków, 1988. - P. 381-422; Kozłowski S.K. The Pre-neolithic base of the Early Neolithic Stone in Europe // Chipped stone industries... - P. 9-18; Perles K. Les industries du Néolithique précéramique de Grece: nouvelles études, nouvelles interpretations // Chipped stone industries... - P. 19-40.

⁸ Конопля В.М. Исследования в северо-восточном Предкарпатье // АО 1981 года. - М., 1983. - С. 272.

⁹ Конопля В.М. Пам'ятки буго-дністровської культури північно-східного Передкарпаття // Тези третьої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. - Вінниця, 1986. - С. 44-45.

¹⁰ Залізник Л.Л. Население Полесья в мезолите ... - С. 28-37; Телегин Д.Я. Мезолітичні пам'ятки України ... - С. 92-98; його ж. Поздний мезолит // Археология Украинской ССР. - К.: Наук. думка, 1985. - Т. 1. - С. 100-102;

¹¹ Телегин Д.Я. Мезолітичні пам'ятки України ... - С. 98-116.

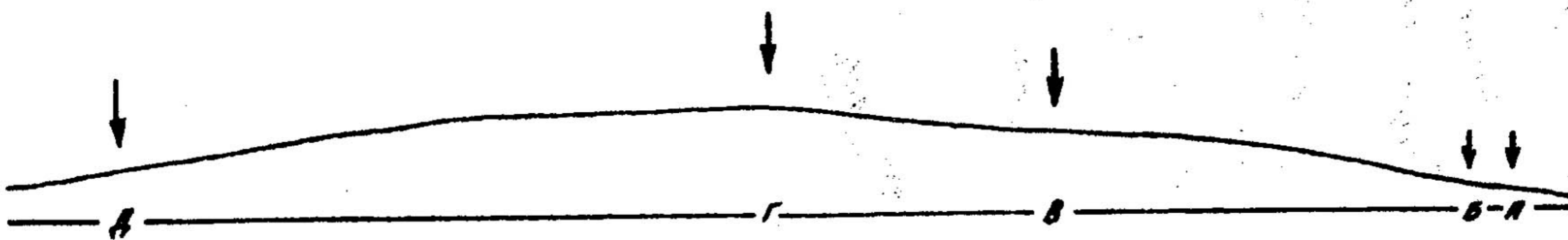
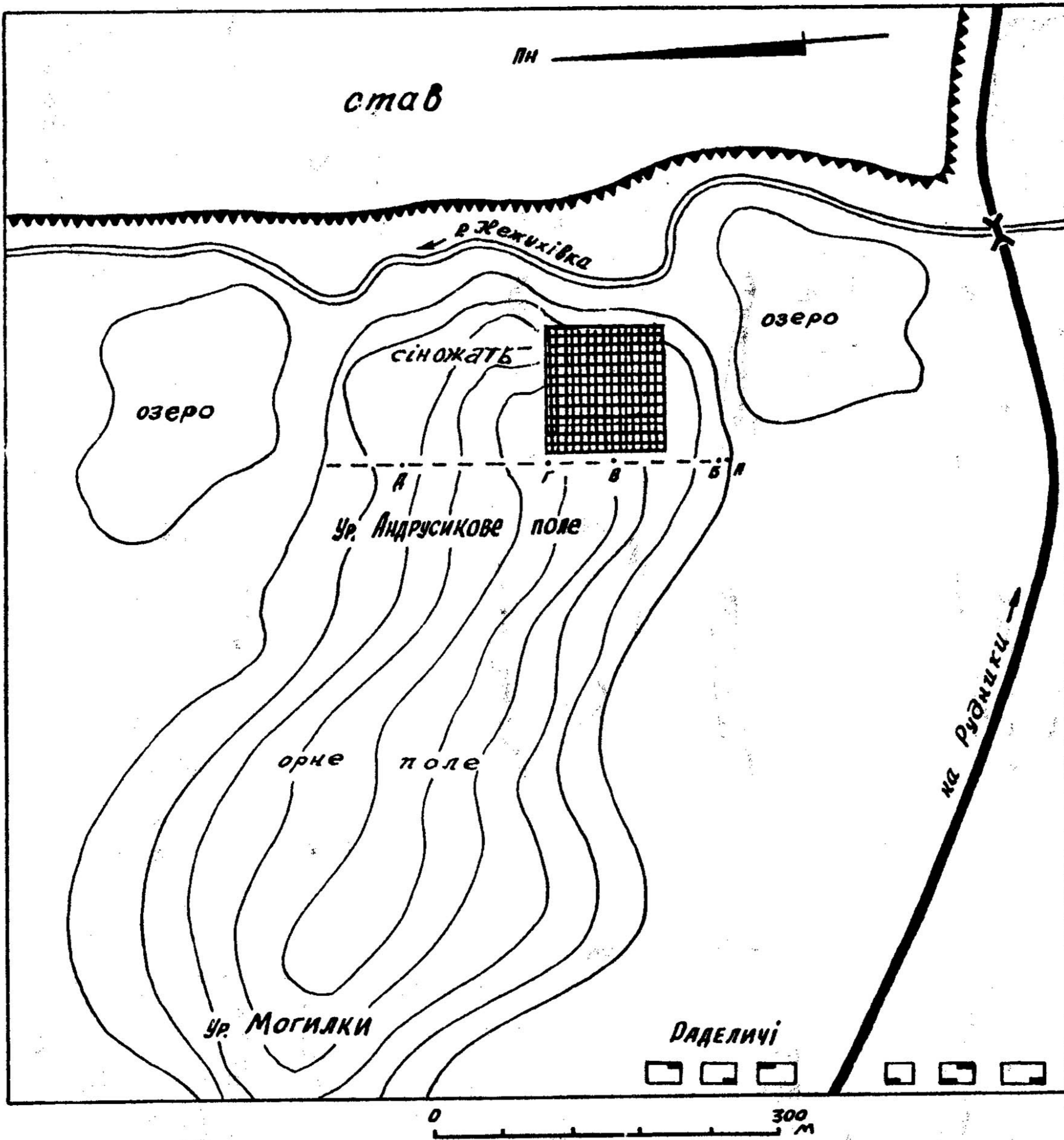

Рис. 1. Раделичі-2. Ситуаційний план.

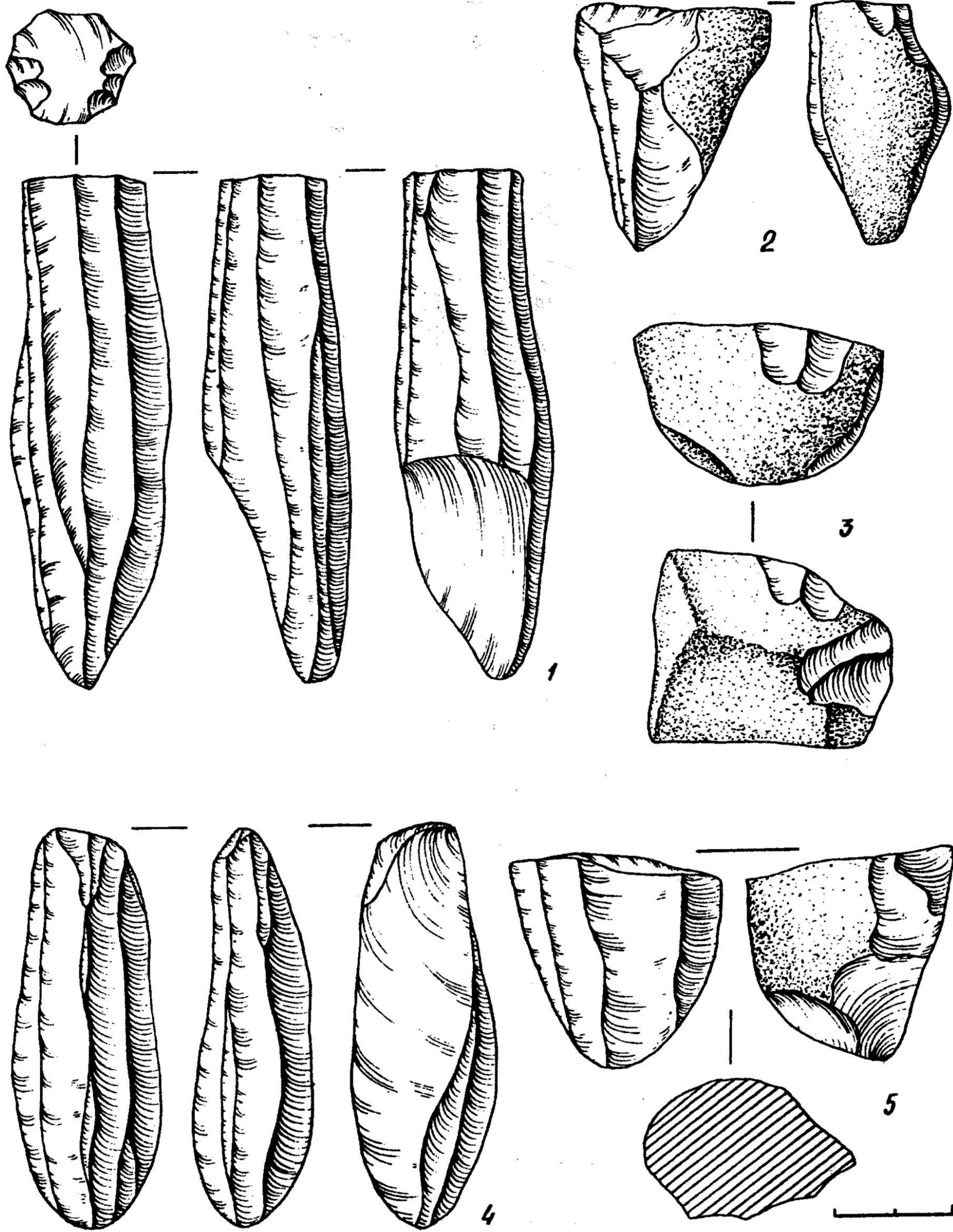

Рис. 2. Раделичі-2. Скупчення № 1. Нуклеуси.

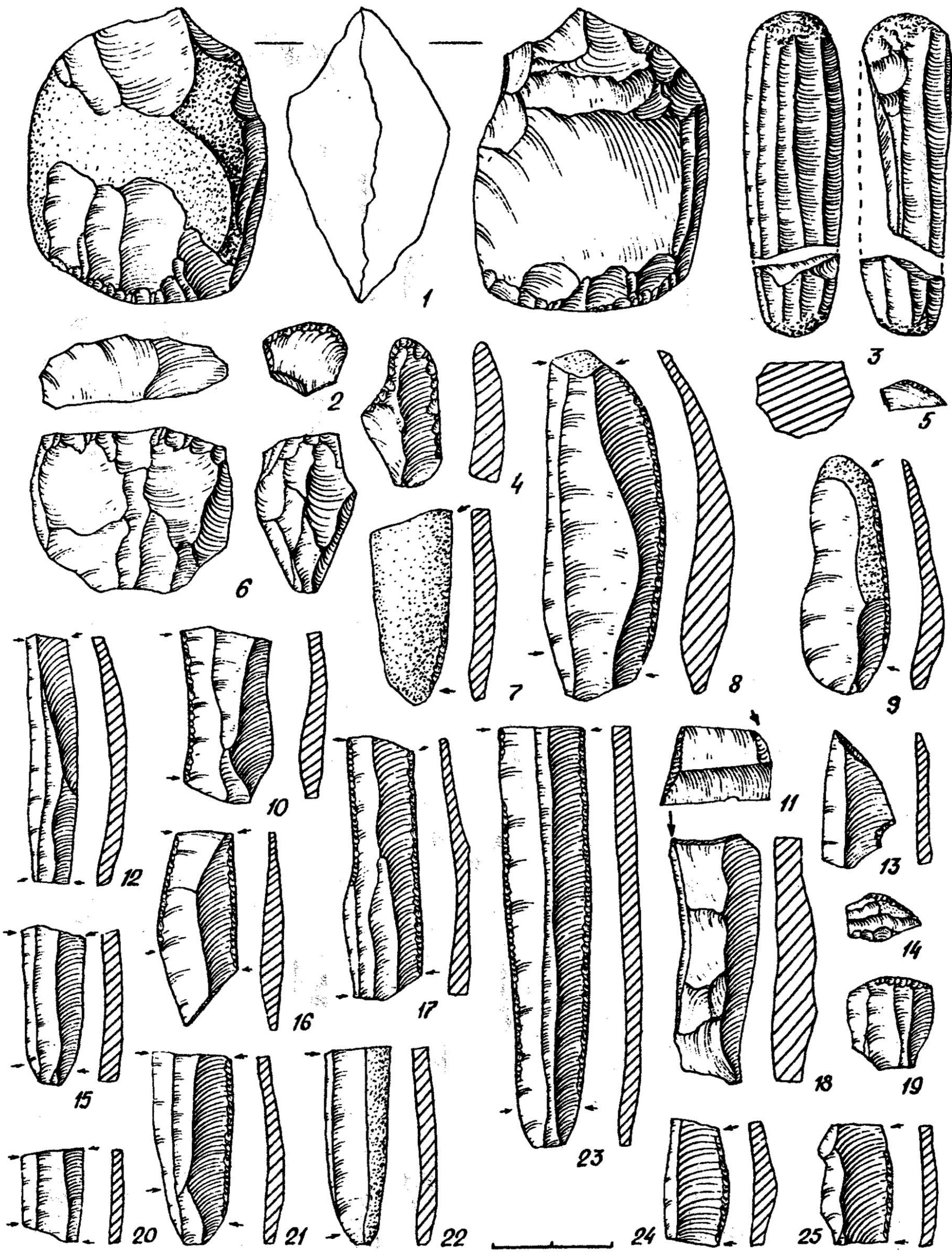

Рис. 3. Раделичі-2. Скупчення № 1. Знаряддя праці.

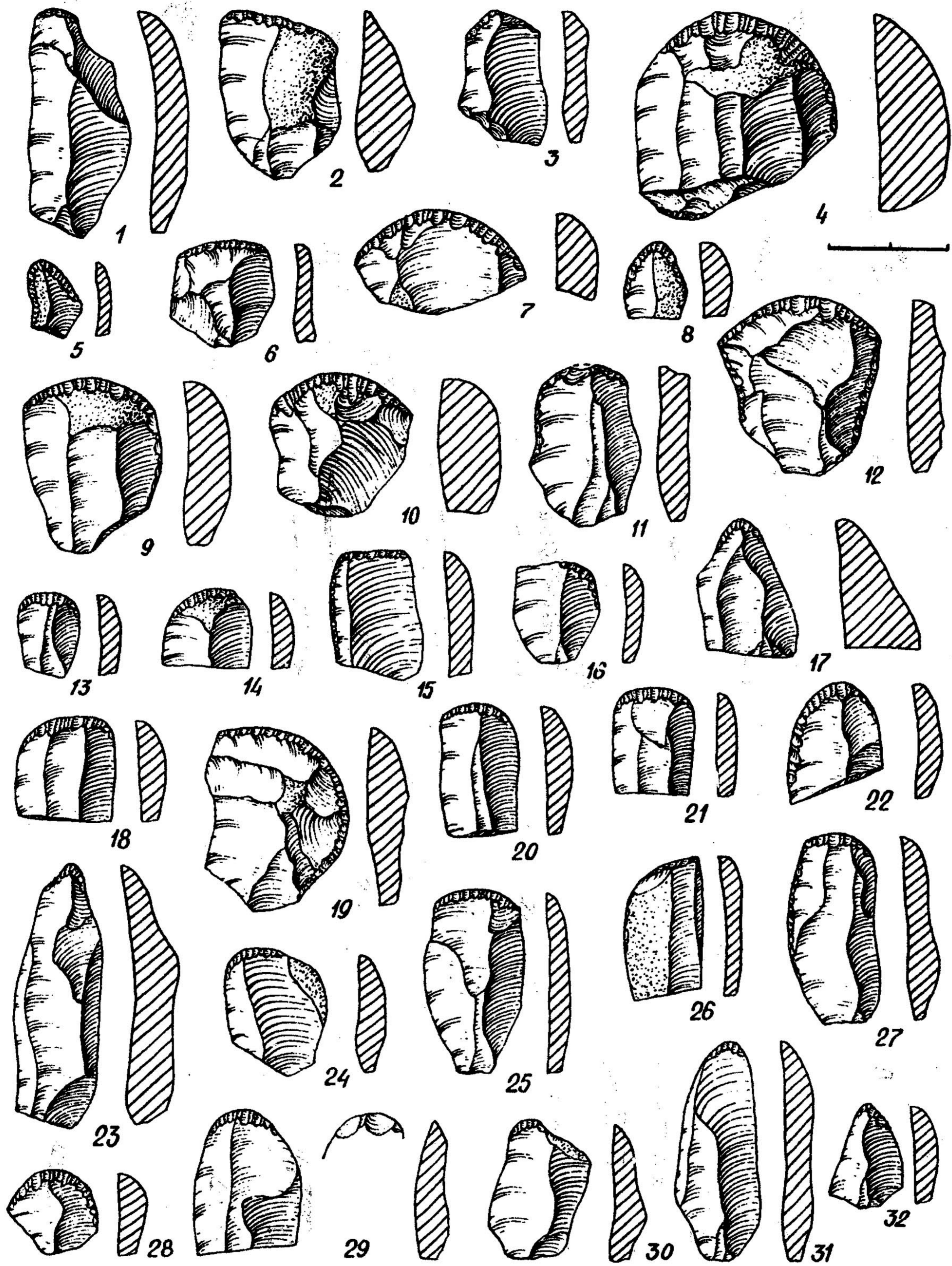

Рис. 4. Раделічі-2. Скупчення № 1. Кінцеві скребки.

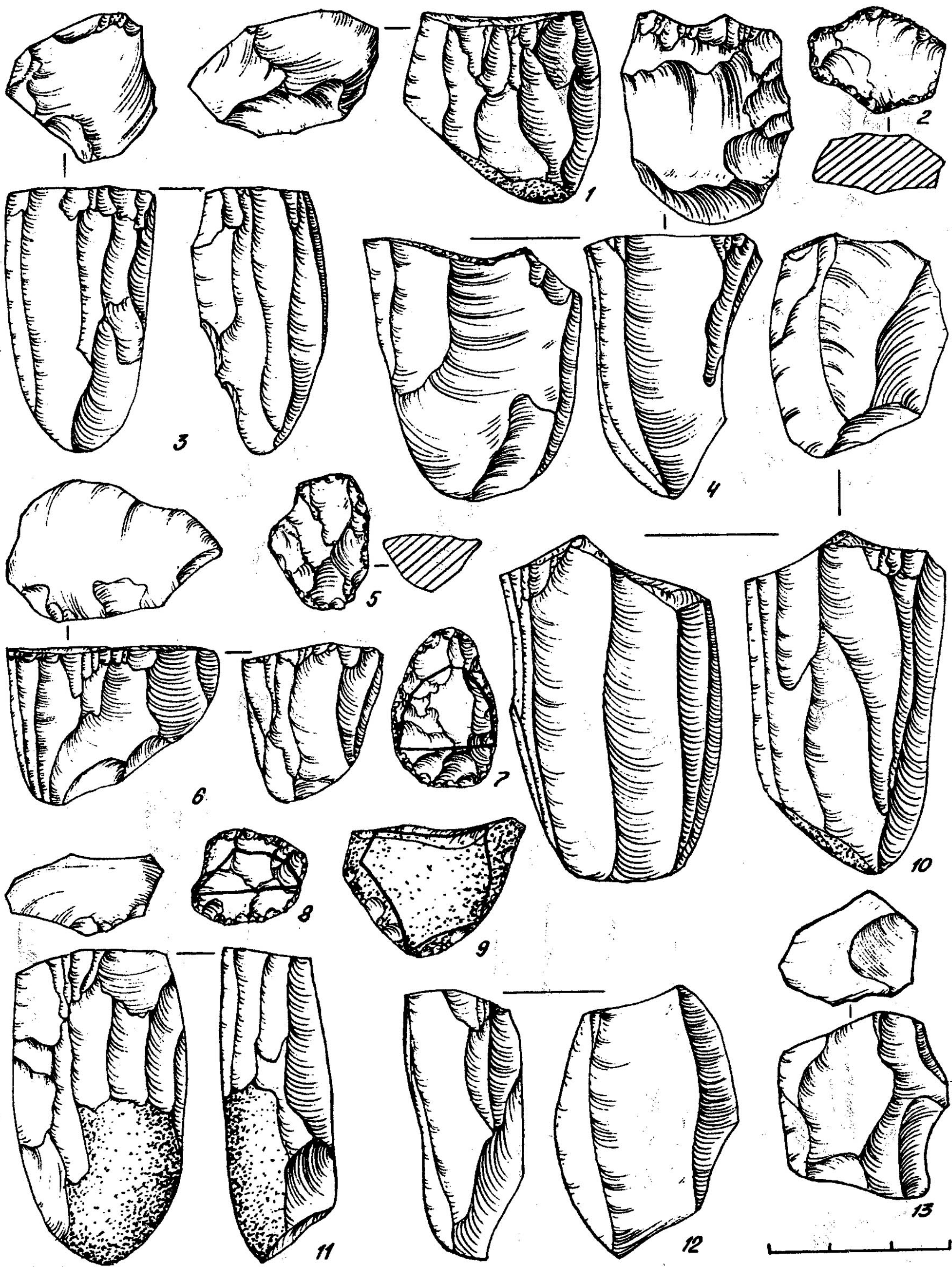

Рис. 5. Раделичі-2. Скупчення № 2. Нуклеуси і ретушери.

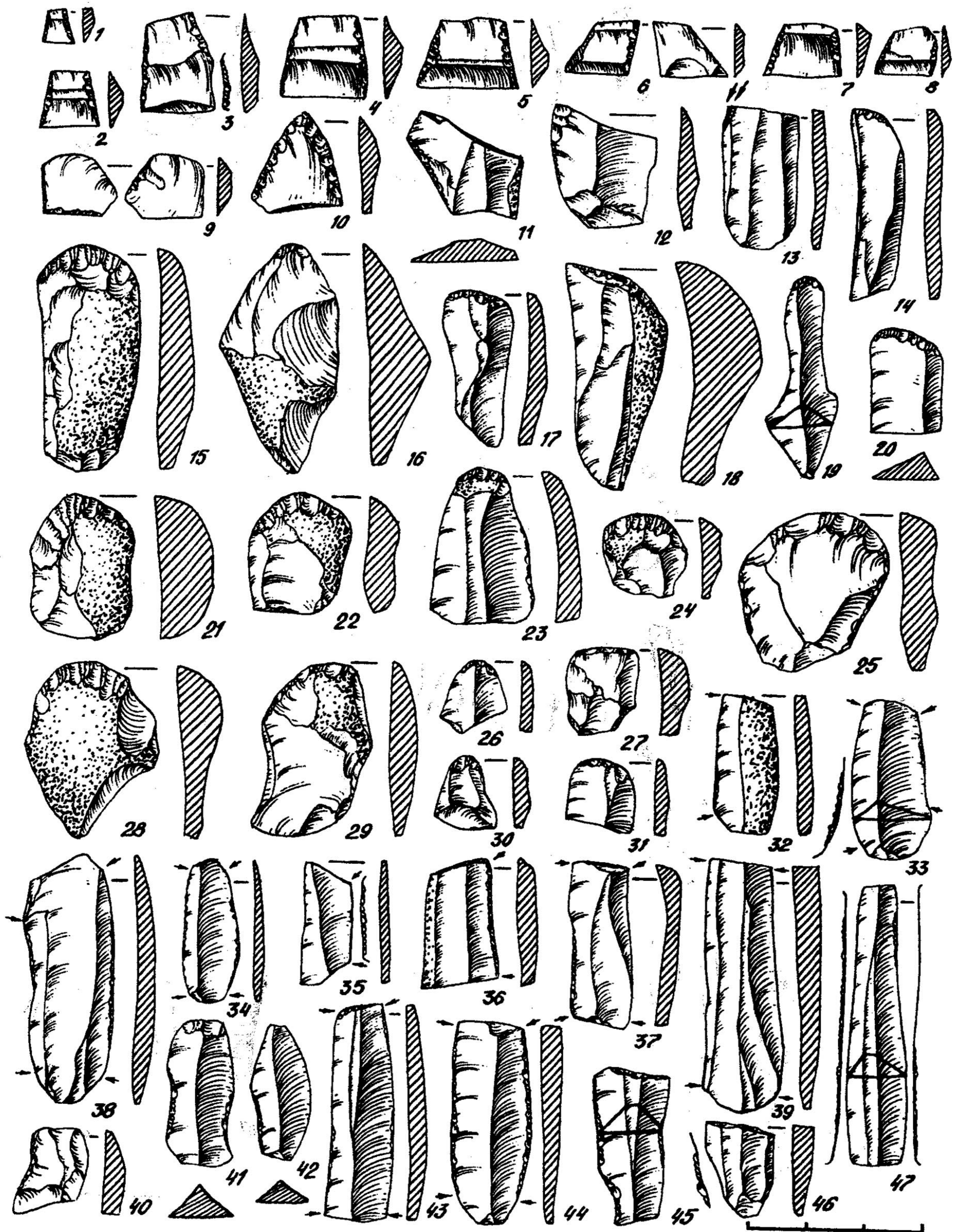

Рис. 6. Раделичі-2. Скупчення № 2. Знаряддя праці.

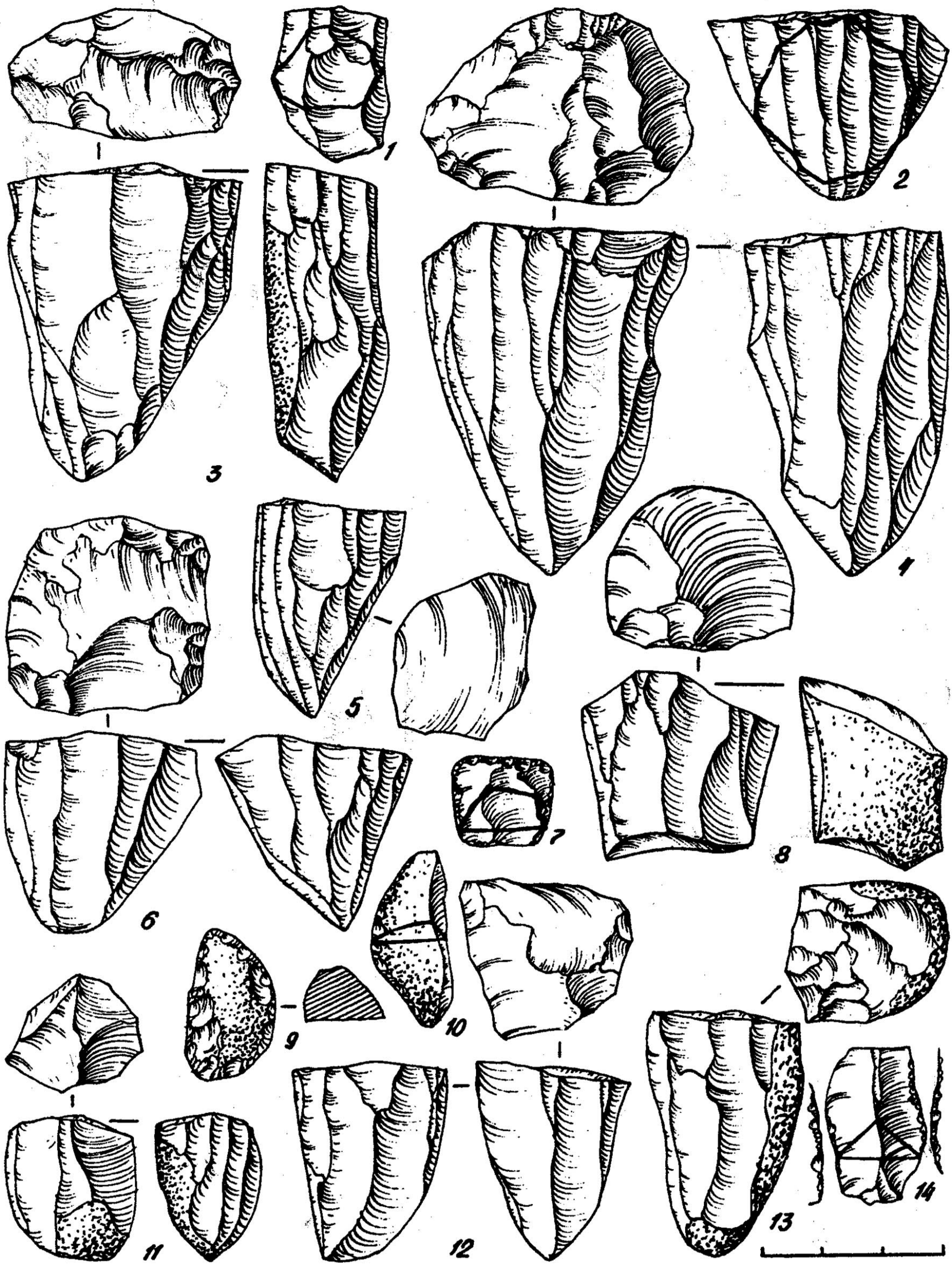

Рис. 7. Раделічі-2. Скупчення № 3. Нуклеуси і ретушери.

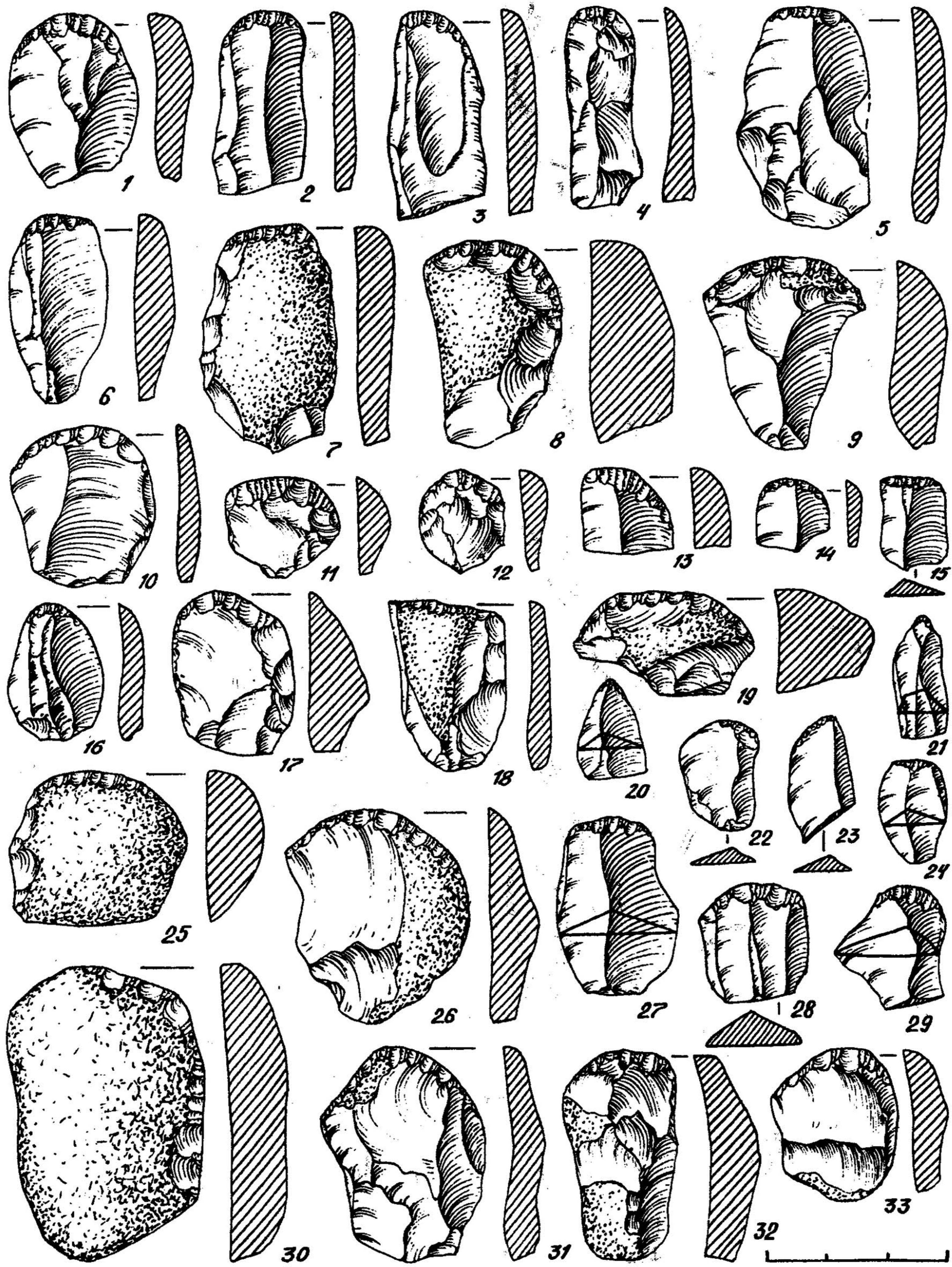

Рис. 8. Раделичі-2. Скупчення № 3. Знаряддя праці.

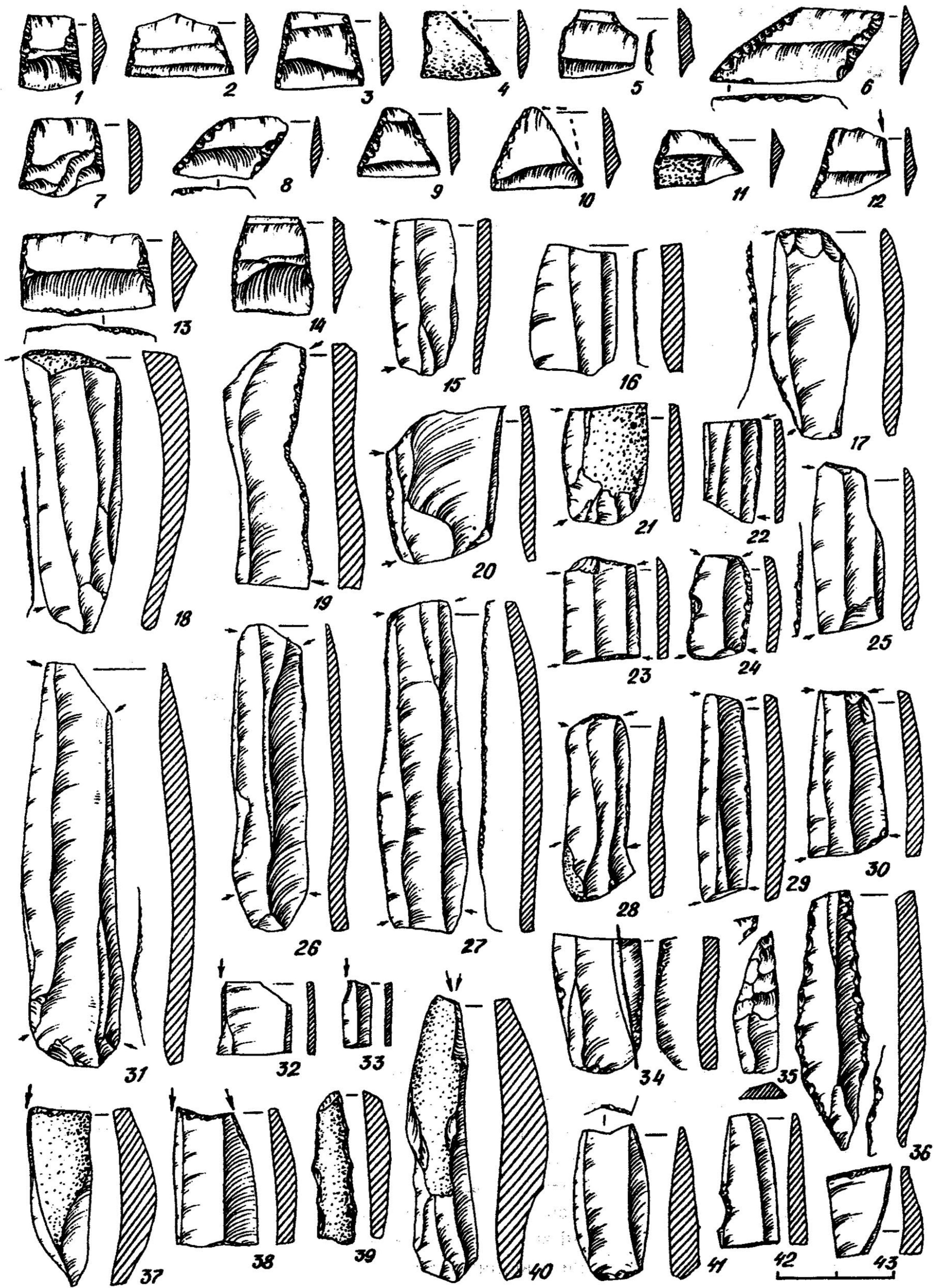

Рис. 9. Раделичі-2. Скупчення № 3. Знаряддя праці.